

JACEK LEJMAN

EKOLOGIE, SOUČASNÁ BIOLOGIE A POLSKÉ EKOLOGICKÉ MYŠLENÍ

Na základě rozvoje biologických věd se radikálně změnil obraz člověka vytvořený vědami humanitními. Člověk již není všemocným stvořením, které se podílí na božské dokonalosti a velikosti, ale tvoří integrální část velkého systému přírody; je součástí jejího mechanismu přeměn. To přináší zásadní světonázorové změny. Vzhledem k tomu, že člověk ani příroda netvoří dokonalý mechanismus a změny plynoucí z aktuálních podmínek prostředí mají nejčastěji charakter nahodilých mutací, každá změna může být natolik radikální, že je v podstatě nevratnou – jediná volba může znamenat poslední pohromu –, neboť nic, ani Bůh, Příroda, Kultura nebo Civilizace nebude schopno napravit jednou napáchané škody. Tak se rozplývá nejen mýtus o všemocnosti člověka, ale objevuje se potřeba nových řešení úkolů souvisejících s ochranou prostředí.

Z toho plyne také úplně nová vize světa, ve které se sblíží zvířata a lidé, kteří doposud stojí diametrálně proti sobě a nacházejí se na dvou okrajích přímky vyznačující vývoj. Zvířata se zdají být čím dál více lidskými a člověk je popisován jako „specifické zvíře“.

Když jsem se na jednom z interdisciplinárních vědeckých setkání¹ zeptal jisté profesorky biologie, jejíž referát byl věnován problému teritorialismu u savců, jaký vztah má její příspěvek k jednomu z nejvíce rozšířených představitelů savců na Zemi, jímž je člověk, rozčileně vykřikla: „Ale prosím Vás, pane, zvířata jsou přece zvířata a lidé jsou lidé!“ Zdá se, že uvedená událost dokonale vypovídá o jisté charakteristické vlastnosti polského ekologického myšlení, jakou je jeho přednostní orientace na člověka, rozhodně pak zcela méně na přírodu, a problematika osudu zvířat se jeví jako důležitá tehdy, pokud má vztah k našim materiálním nebo duševním životním potřebám. Polské ekologické myšlení je až na jednu výjimku² stále uvězněno v paradigmatu karteziánského myšlení podepře-

¹ Viz K. Gromysz-Kałkowska: Terytorializm u zwierząt, J. Lejman: Człowiek jako „zwierzę terytorialne“, in *Przestrzeń w nauce współczesnej* 2, S. Symotiuik – G. Nowak (eds.), Lublin: Wyd. UMCS 1999, s. 63–74, 81–108.

² Jedná se o ekofilozofii H. Skolimowského.

ného ideologií katolické církve, ve kterém je svět přírody se všemi svými objekty pouze působištěm mechanických dějů a sférou zbavenou jakékoli oduševnělosti,³ je stále postaveno na našem instrumentálním a příležitostném vztahu k přírodě, nevychází ze sbližování těchto dvou světů, ale z jejich důsledného ohraničení, které jakoby mělo svůj vzor v tabulkách na oplocených trávnících s nápisem „Opatruj zeleň“ z časů lidového Polska. Přírodu máme opatrovat, máme o ni dbát, ale nejlépe se na ní nepodílet – jedině snad jako vládci ze svých pevností nad ní rozprostírat svůj protektorát. V důsledku toho se pak příroda nejvýše „poznává“ – byť jen víkendovými výlety –, ale „nepodílíme se na ní“. Nikoli náhodou jedním z nejpopulárnějších přírodovědných pořadů polské televize je po dlouhá léta „S kamerou mezi zvířata“ manželů Gucwińskich z prostředí wrocławské ZOO.

Jak se zdá, toto výrazné odlišení mezi světem člověka a světem zvířat vzniká z takřka úplného opomíjení etologické roviny v ekologických úvahách. Ačkoli vznikají sporadicky dobré práce zaměřené na tuto tematiku,⁴ ačkoli jsou překládána zásadní díla z oboru etologie a sociobiologie, v Polsku chybí „Goodallové“ nebo „Morrisové“ a přibývají méně či více zdatní „Schweitzerové“.

Jaký je obraz člověka vyplývající z etologických výzkumů? Jaké jsou vlastnosti, za jejichž pomoci se definuje jeho přirozenost – ono, jak říká Edgar Morin, ztracené paradigma humanitních úvah? Jaké jsou vztahy mezi jednotlivými, hlavními (jak by řekl Desmond Morris) „vzory chování“ a jaká je jejich geneze? To jsou otázky, před nimiž stojí současný etolog člověka a na jejichž odpovědi čekají „nově orientovaní“ badatelé z okruhu wilsonovské „novodobé syntézy“. Nebudeme se pouštět do sociobiologických debat, zaměříme se raději na etologický obraz člověka bez přihlídnutí k mnohem radikálnější sociobiologii.

Přijímáme širší pojetí etologie, nepřehlídíme k její počáteční sociobiologické fázi a ani neuvažujeme o sociobiologii jako o součásti etologie, jak činí třeba Hinde. Neboť tyto dvě disciplíny se rozdělily a přestože obsahují společné body, tak se zásadně liší: sociobiologie je silněji podepřena genetikou a bere ohled především na společenský aspekt bytí člověka, nebo směřuje v protikladu k etologii k teoretickým vědeckým zobecněním již zmiňované „novodobé syntézy“. Samozřejmě, linie oddělující obě disciplíny je plynulá; Richard Dawkins, autor slavné koncepce „sobeckého genu“, jenž je často chápán jako etolog, může být stejně dobře pokládán za sociobiologa vzhledem k silně zdůrazněnému genetickému aspektu svých prací. Zásadní je však způsob, pomocí něhož se vytváří model člověka, definice, o koho nám ve skutečnosti jde. Etologie nabízí analýzu „lidské podmínky“, sociobiologie své analýzy začíná právě od tohoto bodu. Etologie tvoří mozaikový model lidství, kde základem je přesvědčení o prvotní roli exteriorizace stavů jednotlivce – pomocí gest, signálů, realizací vzorců chování, dále je tvoří protokulturní chování vytvářející model-obraz světa a nakonec složitý systém kultury.⁵

³ Úryvek vychází z myšlenky Františka z Assisi.

⁴ Srv. A. Mościkier: *Spór o naturę ludzką. Socjologia czy socjobiologia?* Warszawa: Wyd. UW 1998.

⁵ Používají se zde pojmy biogram a etogram, rozdíl mezi nimi je v tom, že v biogramu se realizují genetické předpoklady, etogram dovoluje překročit biologickou bariéru v člověku.

Ekologii lze rozebírat na třech úrovních: jako hnutí, postoj a vědu. Jako hnutí má čistě pragmatický charakter. Vychází z ní působení řady ekologických organizací s vlastním programem, vedení propagační i další činnosti v podobě příležitostných akcí v terénu. Na tomto základě vzniká malá či větší pro-ekologická lobby, která má zájem ovlivňovat různá ekologická rozhodnutí. Usiluje o vytvoření ekologického postoje jako ekologického světového názoru v příslušných dané kultury. Tyto úrovně se musí vzájemně podmiňovat. V důsledku toho pak můžeme mluvit o jiném, dvoučlenném dělení: o široce pojímané ekologické kultuře a ekologii jako samostatné skupině ekologických věd, přičemž důležité je si všimnout, že v ekologických vědách nachází první skupina svoji intelektuální bázi a programové (filozoficko-vědecké) základy.

V tomto náčrtu především rozebírám druhou úroveň „ekologického vědomí“, již jsou ekologické vědy. Nezůstávám pouze na úrovni popisu ekologické filozofie v Polsku, ale pokouším se o reflexi stavu polského ekologického myšlení z pozice filozofa kultury. Z toho důvodu svůj zájem budu přednostně věnovat těm ekologickým orientacím, jež obsahují filozofický aspekt či jsou dokonce ekologickými filozofiemi.

Zájem o filozofické problémy ekologie začal v Polsku asi před deseti lety narůstat prostřednictvím reflexe technického ohrožení naší současnosti (Józef Bańka a jeho eutyfronika) a vytváření systému ekologické filozofie (ekofilozofie Henryka Skolimowského). Dnes se této tematice v Polsku věnuje několik desítek filozofů různé orientace a specializace. Jen na univerzitní úrovni můžeme vyčlenit několik tematických okruhů spojených s ekologickou problematikou: epistemologický, metodologický (přírodovědný), vědecko-technický, medicínský (bioetický), pedagogicko-psychologický, filozofický, právnícký, politologický, ekonomický, religionistický.⁶ Proto také bývají obecné teorie o vztahu člověka a životního prostředí různě nazývány, například ekozofie, ekologie (hlubinná a povrchová), ekologie mysli, ekologie člověka, společenská ekologie, filozofie ekologie, filozofie životního prostředí, environmentalismus, ekologická filozofie. Jejimi hlavními představiteli jsou: Józef Dołęga (filozofie sozologie), Andrzej Kiepas, Anna Latawiec, Andrzej Papuziński (kulturalistická filozofie sozologie), Józef Jaroń, Zbigniew Hull, Jan Dębowski, Konrad Waloszczyk, Janusz Kuczyński, Włodzimierz Tyburski, Eulalia Sajdak-Michnowska, Krzysztof Lastowski, Wiesław Sztumski (environmentalismus). Některé z jejich teorií mají charakter metaproblémových úvah a formu filozofické reflexe vztahu životního prostředí a především současného člověka, který se v něm nachází. Další proklamují již ve svém názvu systémové uvažování nebo jistou axiologickou normativnost, jiné představují spíše jistý druh popisné biologie a na ni odkazující teorie.

⁶ Srv. J. M. Dolega: Od filozofii ekologicznej Henryka Skolimowskiego do dziedziny nauk ekologicznych w kulturze XXI wieku, in *Wokół eko-filozofii. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Skolimowskiemu dla uczczenia siedemdziesięciolecia urodzin*, A. Papuziński – Z. Hull (eds.), Bydgoszcz: Wyd. Ak. Bydgoskiej 2001, s. 241.

Charakteristickou vlastností polského ekologického myšlení je jeho výrazný „homocentrický rys“, daleko vzdálený od nové nezávislé etiky Janne Goodall⁷ nebo Gándhího ideálu *ahimsy*. Polského ekologa méně zajímá vztah člověk-příroda; považuje jej pouze za zvláštní případ prvotního vztahu člověk-životní prostředí, jež se kromě již zmiňovaného vztahu skládá ze vztahů člověk-společenské prostředí, člověk-kultura, člověk-civilizace (technika). V důsledku toho se ekologické spory týkají hlavně otázky „člověk vnitřní – člověk vnější“ nebo také „člověk a jeho produkty“ (společenství, technika, kultura, příroda...).

Z těchto zkoumání lze vyčlenit dvě hlavní, byť vzájemně se vylučující tendence: *popisnou* a *normativní*. Pod první spadají všechny ty obory, jejichž prvotním zaměřením je hodnocení faktického stavu životního prostředí, vztahu člověk-prostředí, člověk-příroda. Ačkoli se ve svých návrzích nevyhýbají hodnocení, nejsou nastavena *a priori* axiologicky. Sem spadá většina ekologických výzkumů, kterým se budeme věnovat v první řadě. Druhou oblast představují vědní obory spjaté pouze určitým způsobem s ekologií nebo z ní vycházející; ekologií fakticky nejsou a ani si nečiní nárok na společný název ekologické vědy.

V samotné ekologii jako vědě, jež byla nejprve chápána jako část biologie zkoumající organismy flory a fauny v biotických a abiotických prostředích, můžeme rozlišit dvě základní skupiny výzkumů. První z nich se vztahuje k člověku a k jeho vztahu k životnímu prostředí a důraz je kladen spíše na společenské prostředí člověka. Nazvěme ho s ohledem na předmět zájmu *ekologií vnitřního člověka*. V rámci tohoto proudu vydělujeme:

- *ekologii člověka*, která se soustřeďuje na zkoumání adaptačních závislostí a také vlivů činitelů prostředí, tj. stejně tak přírody jako společnosti na člověka a jeho organismus.⁸ Je syntézou vědeckých poznatků z oboru přírodní antropologie, ekologie a lékařských věd.
- *společenskou ekologii*, také občas nazývanou společenskou sozoekologií, jež díky svému interdisciplinárnímu charakteru spojuje v sobě ekologii, sociologii a geografii při zkoumáních podmíněnosti společenského rozvoje člověka.⁹
- *ekologii rodiny*, jejíž problematika se týká rodiny jako základní společenské buňky vztahované k národu, státu, lidskosti v ekologických souvislostech.

Druhý proud je spjat se stavem přírodního prostředí. Zde jsou rovněž podstatné vztahy mezi člověkem a prostředím a důraz je kladen spíše na stav lidské psychiky než na přírodní a technické prostředí. Tento proud má pragmatický charakter. Směřuje více k vnějšímu prostředí člověka, jeho postoji k přírodě a výtvorům lidské techniky; z těchto důvodů ho nazvu *ekologií vnějšího člověka*. Do tohoto souboru věd spjatých s široce pojatou ochranou životního prostředí patří:

- *sozologie*, jež je vědou o ochraně přírody jako přírodního prostředí člověka.

V širším významu se tento pojem vztahuje k ochraně veškerého lidského prostředí (prostředí společensko-přírodního), což v tomto pojetí připomíná eko-

⁷ Srv. J. Goodall: *Przez dziurkę od klucza. 30 lat obserwacji szympanów nad potokiem Gombe* (přel. J. Prószyński), Warszawa: Prószyński – S-ka 1995, s. 265.

⁸ Viz N. Wolański (ed.): *Czynniki rozwoju człowieka. Wstęp do ekologii człowieka*, Warszawa: PWN 1972.

⁹ Viz D. Kielczewski: *Ekologia społeczna*, Białystok: WuwB 1998.

logii člověka. Jejímí zásadními úkoly jsou mimo jiné popis stavu přírody a objektů, jež způsobují ničení přírodního prostředí, zkoumání vlivu znečištěného prostředí na živé organismy včetně člověka (na jeho psychiku), tvorba právních zabezpečení za účelem realizace programů přírody, vytváření citlivosti k otázce znečištění prostředí (ekologické podvědomí), edukační činnost. Hlavními představiteli jsou: W. Goetel, J. M. Dołęga, K. R. Mazurski.

- *sozotechnika*, která zkoumá vliv techniky a jejích stále nových forem na člověka a zahrnuje vědecko-technické výzkumy, jež jsou spjaté s ochranou prostředí a se zaváděním nových technologií neničících nebo nenamáhajících prostředí. Tento proud se především rozvíjí v rámci katovické univerzity (J. Bańka, A. Kiepas).¹⁰
- *sozoekonomie*, pod níž patří disciplíny jako ekoekonomie a ekonomie životního prostředí. Sozoekonomie spojující v sobě zmiňované disciplíny je pak součástí ekonomie věnující se ekonomickým výdajům spojeným s ochranou životního prostředí a odstraňování následků jeho hospodářské devastace (sozoekonomické výdaje).¹¹

Mezi vědní obory, které se v rámci ekologické problematiky věnují axiologickým problémům, patří:¹²

- *etika prostředí*, která je nejvíce svázána s ekologií a také se z ní v podstatě vyvozuje jako ekologická etika (ekoetika). Označuje nejčastěji součást jedné z filozofických disciplín (etiky), jejíž představitelé (Z. Piątek) se zabírají morálními pravidly a etickými normami přístupu člověka k životnímu prostředí (přírodě a společnosti). Jako filozofická disciplína zastává různé postoje závislé na světonázorových a filozofických orientacích. V jejím rámci nacházíme holistickou, antropocentrickou, biocentrickou a zoocentrickou orientaci (svázanou s právy a ochranou zvířat).
- *bioetika*, která s ekologií souvisí jen částečně, zejména prostřednictvím filozofického spojení s ekoetikou. Její normativní charakter má pragmatický rozměr. Bioetika určuje mravní zásady spojené s takovými otázkami, jako jsou např. vznik lidského života, problém potratu, kvalita a trvání lidského života, smrt, eutanázie apod. Jinak řečeno, týká se mezních etických situací spojených s konkrétní činností a jejím morálním hodnocením. Obdobně jako etika prostředí, vzhledem k silnému světonázorovému a emocionálnímu zabarvení, může bioetika vystupovat v nespočtu svých variací (laické, katolické, atd. ...).¹³
- *ekologická legislativa*: Zatímco předchozí úvahy spojené s normativní ekologií popisovaly etické a morální normy, ekologické právo jde dále – zabírá se vytvářením a výkonem práva spjatého především s ochranou životního prostředí

¹⁰ Viz také J. Szymański: *Technika a eksperymentalne sprawdzanie praw nauki*, Poznań: WAW 1994.

¹¹ Zbývající disciplíny spojené s tímto oddílem jsou sozopedagogika (sozoedukace) a sozopsychologie.

¹² Další nejmenované vědní obory této skupiny jsou ekologická morálka, ekoteologie, ekologická medicína (ekomedicína).

¹³ Srv. T. Ślipko: *Granice życia. Dylematy współczesnej bioetyki* Warszawa: ATK 1988; W. Bołoz: *Życie w ludzkich rękach – podstawowe zagadnienia bioetyczne*, Warszawa: ATK – ADAM 1997.

a v něm žijícího lidského individua. Občas je také reflexí zvláštních právních úkonů vztahujících se ke konkrétním oblastem lidské působnosti.¹⁴

V odborné světové literatuře se mluví obvykle o dvou proudech ekologie: o ekologii a o tzv. hlubinné ekologii (Arne Naess). V Polsku lze hovořit i o ekozofii, jež krátce označovala reflexe vztahu „člověk (společenství) – prostředí (příroda)“, a nyní znamená hlubinnou ekologii a ekofilozofii nebo též filozofii prostředí jako polskou verzi ekologie. V *Lexikonu filozofie* čteme o ní mimo jiné: „Ekofilozofie – reflexe charakteru různých závislostí a procesů probíhajících v přírodě a rovněž na pomezí světa přírodního a uměle člověkem vytvořeného; spojuje v sobě dvě oblasti: filozofickou reflexi a starost o přírodní prostředí.“¹⁵ Její typickou vlastností (minimálně v polském pojetí) je nahrazování karteziánského modelu-paradigmatu, včetně jeho analytického vzorce myšlení, modelem holistickým, pojímajícím člověka a přírodu jako integrální celek.

Podle Wiesława Sztumského se v Polsku historicky vytvořily dva proudy ekofilozofie: přírodovědná ekologie a ekologie humanitní. První z nich je rovněž nazýván *filozofií ochrany biologického prostředí*, druhý se zabývá společenským prostředím a z tohoto důvodu je nazýván *filozofií společenského prostředí*. V polovině devadesátých let se pak objevily integrační tendence v *holistickém, univerzalistickém a univerzálním* pojetí.

První jmenovaný proud, tzv. přírodovědná ekologie, se zabývá degradací a devastací biologického prostředí lidmi a z toho plynoucím ohrožením života člověka. Základním problémem, kterému se věnují představitelé tohoto proudu, je postupující ohrožení existence lidského druhu v důsledku nekontrolovaného ekonomického růstu a technického pokroku a s ním spojeného neomezovaného využívání zdrojů Země. Základními kategoriemi jsou zde ekologické vědomí a svědomí. Cílem autorů prací z tohoto oboru je vytvoření takového stupně ekologické citlivosti, aby se „starost o životní prostředí stala morální normou a vnitřním příkazem v jednání i postojích lidí“.¹⁶ K složkám přírodovědné ekologie přináší také *sozologie*. Její název pochází od řeckého slova sozo – zachraňovat a byla koncipována svým tvůrcem Walerim Goetelem jako věda o ochraně nebo záchraně přírody. Jejími čelními představiteli jsou v Polsku A. Skawina, J. Dębowski, A. Papuziński a J. M. Dołęga. V uvedeném proudu postupně vznikly dva směry: *Mystický* (nebo také anti-vědecký) se odvolává ke kultu Matky Země (kult Gaia). Základem tohoto postoje je emocionální aspekt – jedinou záchranou člověka je jeho silné propojení s přírodou a globální ochrana přírody. Navazuje především na myšlení východní filozofie, přikazuje dívat se na svět jako na svatyni a zároveň hlásá potřebu holistického přístupu k němu. Jeho tvůrcem a největší postavou je Henryk Skolimowski. Druhý směr, k němuž se explicitně hlásí většina ekologů, má *racionální* (analytický) charakter, který se k vizi světa jako lidské svatyně staví kriticky. Podle něho musí být životní prostředí předmětem

¹⁴ Srv. L. Łukaszuk: *Międzynarodowe prawo morza*, Warszawa: WN Scholar 1997; R. Paczulski: *Prawo ochrony środowiska. Stan prawny na dzień 30 VI 1994*, Bydgoszcz: OW Brant 1994.

¹⁵ Filozofia, in *Leksykon*, Warszawa: PWN 2000, s. 111.

¹⁶ W. Sztumski: Kształtowanie się ekofilozofii w Polsce, in *Wokół eko-filozofii....*, s. 257.

všestranného výzkumu z více hledisek jak v rozměrech lokálních, tak později v širších. Podstatně jiný je zde také náš postoj ke světu – má především racionální charakter.

Přestože mystický směr zahrnuje malý počet badatelů a filozofů, jeho myšlenky mají na polské ekologické myšlení největší vliv, protože se odvolává nejen na ochranu přírody, ale je také bojem se současným světem západní technické civilizace, jeho systémem hodnot a životním stylem. Tento druh myšlení představuje především ekofilozofie Henryka Skolimowského, jejímiž základy jsou:

- antropické pravidlo: osud vesmíru je svázaný s osudem člověka
- pravidlo evoluce: evoluce je tvůrčí proces (Teilhard de Chardin, Henri Bergson)
- účast rozumu: lidé jsou popsáni jako „noetická podmínka“, tzn. rozum je přítomen ve všech formách vědění a uvažování
- skrytý řád: vesmír je postaven na zásadě skrytého řádu a je vnitřně provázaný, holistický
- teologie naděje: žít znamená pobývat ve stavu naděje, jež je podmínkou smyslu veškerého konání
- úcta k životu: v důsledku kontempace krásna pronikajícího světem, výjimečnosti lidí a harmonie složek kosmu rodí se úcta k lidskému životu
- ekoetika: ekologická etika je postavena na úctě k životu, tato úcta nevychází z existence Boha, ale z evoluce.

Skolimowski rovněž začlenil do filozofického jazyka výraz „ekologická filozofie“, když vedl v tomto směru v Łódzi výzkumy v devadesátých letech. Kromě ekologické filozofie není v současnosti v Polsku tak jednotná a systematická ekologická teorie. Práce spojené s touto tematikou jsou prováděny v rámci interdisciplinárních vědeckých výzkumů a jsou shrnovány v podobě sborníků vydávaných z tematických konferencí.

Skolimowského ekofilozofie je především ekologickým vědomím, v jehož centru je ekologická kosmologie (a zde je ona ekologie přírody) a transcendentně-evoluční koncepce člověka. Kromě toho, že je to proud přírodovědné ekologie, tak mnoha svými aspekty by měla být zařazována i do společenské ekologie (díky své angažovanosti při nápravě světa) nebo také do toho, co nazývám ekologií lidského nitra.

Druhým proudem ekologické filozofie – částečně již popsaným – je společenská ekologie, jejímž předchůdcem v Polsku je A. Papuziński (spojování různých typů ekologií je také charakteristickou vlastností polské ekologie). Vychází z toho, že celek prostředí člověka je tvořen stejně tak biologickým prostředím jako prostředím společenským, čili světem kultury a techniky, v němž žijí lidská individua. Jinými slovy řečeno, celek prostředí člověka je tvořen biologickou, společensko-kulturní a osobnostně-duchovní skutečností s jejich vzájemnou podmíněností, a tím není v současnosti degradován jen svět přírody, ale i duchovní život individua nesčetnými společensko-patologickými jevy. Filozofie ochrany společenského prostředí je především oborem humanitních věd. Zvláštní role zde připadá filozofům, etikům, psychologům (zejména společenské psychologii), sociologům a ekonomům. Výchozím bodem je zmíněná krize v rámci soci-

osféry, jejíž příčiny spočívají v ideologii, hospodářství, morálce, špatně realizovaném (bezohledném) technickém pokroku, jež působí na krizi individua a jeho duchovního života. Z těchto důvodů předmětem ekologie jakožto společenské vědy je člověk jako individuum.

Holistická ekologie je pokusem o zavedení nové kvality do ekologických úvah. Může se jí stát filozofie ochrany biologického a společenského prostředí jako jistý kompromis mezi výše uvedenými proudy. Její nástin vytvořil K. Łastowski.¹⁷ V základech jeho teorie je přesvědčení, že žádný z výše uvedených proudů není schopen sám o sobě vyřešit problémy spjaté s rozvojem techniky, civilizace a kultury. Lékem je spojení různých ekologických proudů do jednoho interdisciplinárního, jehož součástí se mohou tímto způsobem stát filozofické koncepce, které se zabývají budoucností lidského druhu. Jednou z forem takto koncipované holistické ekologie je tzv. kulturalistická ekologická filozofie jako „část filozofie pojímající problémy vzájemného oddělování člověka a jeho společensko-biologického prostředí z hlediska nutnosti přeměny vědeckotechnické civilizace...“¹⁸ Soustřeďuje se především na kulturu jako na základní předmět zkoumání a zároveň předmět kritiky, protože je to oblast lidského života, která je nejvíce vystavena současné civilizační krizi. Protože se zabývá přírodou, její pojetí překračuje rámec společenské ekologie, ale zdá se zároveň příliš úzké pro holismus, jelikož důraz je kladen na kulturní procesy.

Univerzální ekologie je dalším pokusem o integrální přístup k ekologii. Může být označena jako filozofie ochrany vnějšího a vnitřního prostředí.¹⁹ Univerzální ekologie spatřuje příčinu globální ekologické krize a s ní svázané civilizační krize nejen ve vnějším jednání člověka a v jeho výtvorech (technice a kultuře), ale také v jeho nitru – ve sféře lidských prožitků, rysů osobnosti, myšlení. V tomto smyslu kultura je druhotnou vůči stavu intelektu jedinečných lidských individuí tvořících kulturu. Výsledkem toho jsou vymezené kulturní formy, paradigmaty myšlení, světové názory. Po právu se zde uvažuje o tom, že svalovat vinu za současný stav na kulturu nebo civilizaci je pokusem o ospravedlnění člověka před sebou samým. Z těchto důvodů univerzální ekologie směřuje nikoli pouze k ochraně lidského prostředí, ale i duchovního nitra člověka. Její obměnou je environmentalismus, který preferuje W. Sztumski.²⁰

Proti těmto tendencím vystupuje *univerzalistická ekologie*. Důraz je zde položen na začlenění výsledků rozličných oborů ekologie do jednoho systému, což znamená rozšíření předmětu zkoumání na problematiku techniky, hospodářství, civilizace a kultury. Jejím propagátorem je K. Dobrowolski, pro nějž ekologie je disciplínou s všeobjímající působností, která se podobně jako filozofie stává oborem světové metateorie.²¹ Pokud ji posuzujeme kriticky, pak můžeme kon-

¹⁷ Viz K. Łastowski: Cztery sposoby pojmwania ekologii, czyli o przesłankach ekofilozofii, in *Człowiek wobec świata*, Z. Hull – W. Tulibacki (eds.), Olsztyn: Wyd. AR-T 1996.

¹⁸ A. Papuziński: *Życie – Nauka – Ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii*, Bydgoszcz: Wyd. WSP 1998, s. 65.

¹⁹ W. Sztumski: Kształtowanie się ekofilozofii w Polsce, in *Wokół ekofilozofii...*, s. 261.

²⁰ W. Sztumski: *Enwiromentalizm i cywilizacja życia*, Katowice: Res-Type 1998.

²¹ W. Sztumski: *Kształtowanie...*, s. 262.

statovat, že rozpouští tradiční ekologickou problematiku v problematice filozofické (nebo vědecké) a stává se všeobsáhlou disciplínou (ideologií, světovým názorem, paradigmatem). Je tedy novou filozofií nebo v některých koncepcích přímo metafyzikou, jako například u J. Kuczyńského, kde spojuje antropocentrickou, biologickou, ekocentrickou a teocentrickou filozofickou orientaci.²² Stává se tedy v podstatě metafilozofií nebo filozofií v původním smyslu slova.

Polské ekologické myšlení nesměruje pouze k záchraně přírody (ta je maximálně prostředkem, který má být dosažen), ale spíše ke kritice nebo ve své ostřejší verzi k popření západní vědecko-technické civilizace jako duchovní sterilizace člověka. Cílem ekologie je tedy záchrana vnitřního života člověka prostřednictvím popření intelektuálních (mýtus vědy) a technických (mýtus techniky) základů civilizace a jejich nahrazení novou filozofií (jako „okamžitá terapie“), jež by spojovala personalistické podněty vycházející ještě z proudů filozofie života (H. Bergson) s kultem přírody a vitalistické životní síly s téměř ekumenicky pojatou fascinací filozofií buddhismu nebo hinduismu. Odkazuje se však především na problematiku nitra člověka, možná díky geo-klimatické poloze nebo snad až do osmdesátých let trvajícím opomíjení této problematiky. Mezitím je však spíše ekologií člověka než proudem, který by zachraňoval přírodu a bral ji jako partnera.²³

Čelný představitel britské etologie Desmond Morris ve své slavné práci z roku 1967 definuje člověka jakožto opici se specifickými vlastnostmi, tj. bez ochlupení, s velkým mozkiem, vzpřímenou, teritoriální, monogamní, dravou, schopnou vytvářet nástroje, gestikulující.²⁴ To je skok v oblasti etologie představující vlastně koperníkovský převrat ve vědách o člověku. Zatímco tradičně se ve filozofii člověk definoval prostřednictvím jedné své výrazné vlastnosti nebo pole působnosti jako jsou zručnost (práce), větší mozek (intelligence), dvě nohy (vzpřímenost postavy), schopnost symbolizace (kultura) apod., přechází se k definování pomocí konjunkce jeho navzájem podmíněných vlastností, jejichž podkladem je jistá konstanta, nazvaná O. Koenigem biologickou maticí.²⁵ Navíc ještě tato definice (na základě kritiky teprve až nyní zbavená omylu redukcionismu) ukázala na zvláště závažný fakt – dynamický (dialektický) charakter lidské přirozenosti je podmíněn ohraničeností v čase a vývojem člověka v etapách. Jinými slovy řečeno, člověk má svůj evoluční počátek, ale i jistý konec – moment, v němž se lidskost začíná, ale i takový, v němž končí, kde člověk jako druh evolucí přejde do nového taxonomického druhu, do nové kvality.

Když definujeme člověka, známe toto místo a mechanismus řídicí změny, avšak mnohem složitější je řeč o jeho počátcích. Nejčastěji se právě zde etologové dopouštějí redukcionistického omylu, když arbitrárně vyznačují jednu

²² Srov. J. Kuczyński: *Wstęp do uniwersalizmu. 1. Ogrodniczy świata*, Warszawa: Wyd. Biblioteka Dialogu 1998.

²³ Srov. J. Lejman: *Zwierzęcy prześwit cywilizacji. Desmond Morris i etologia współczesna*, Lublin: Wyd. UMCS 1999, s. 239.

²⁴ Viz D. Morris: *Naga Malpa* (přel. T. Bielicki – J. Koniarek – J. Prokopiuk), Warszawa: Wiedza Powszechna 1974, s. 56.

²⁵ Viz O. Koenig: *Kultur und Verhaltenforschung*, München 1970, s. 258.

z vlastností jako rozhodující pro vznik současného člověka. Ti nejopatrnější hovoří o dalších etapách (středních formách), jimiž člověk musel projít od své prehistorie k současnosti. Zde se také příliš často demonizuje úloha jakéhosi vedoucího vzoru chování, který se ve větší míře zasloužil o překročení další etapy, dalšího evolučního prahu, nebo jednoduše – přičinil se o vytvoření kvalitativně nového etogramu (či biogramu).²⁶

Nepřenáší se v takovém případě pouze váha z jedné konstituční vlastnosti na několik jiných? Ukazuje se, že nikoli, protože na vytvoření a uchování daného typu chování v dané populaci je třeba mnoha pokolení a sjednocení populace s převládajícími podmínkami prostředí.²⁷ Počátečních podmínek v případě takového migrujícího a difúzního druhu, jakým je člověk, se nedá dosáhnout.

Musíme se však shodnout na tom, že vzhledem k biogramu-etogramu se v našich přirozených dějinách vyskytl okamžik, v němž se oddělil „vlastní člověk“ od jeho dnes evolučních bratraců, přičemž onen okamžik musí být počítán v měřítkách biologické evoluce. Ve svém důsledku to pak způsobuje situaci, v níž dokonce radikální přestavení vzorců chování v rámci jak biogramů nebo etogramů, tak i ekologických poměrů, je pocitováno v řádu druhu a nikoli individua. To je zásadní, jestliže hovoříme o evolučním subjektu (i když ve sporu o pravidlo lidského altruismu). Subjekty (i předměty) každých projevů altruismu budou vždy výjimečná individua nebo nejvýše skupiny osob (tribalismus), avšak altruistické pravidlo se bude týkat druhu (populace). V důsledku toho pak individuum vůbec nemusí pocítovat a obecně také nepocítuje své chování jako altruistické, avšak samotné altruistické chování se vytvořilo skutečnou realizací daného vzorce mnoha generacemi. Ačkoli samotný akt je individuální (týká se každého), pravidlo je obecné a vztahuje se k bytí druhu. Je to jen příklad, ale ilustruje jistou obecnou tendenci, vedle níž subjektem každého působení (činnosti, gesta, symbolického aktu atd.) je individuum nebo skupina, avšak vzorec představuje obecnější typ: druh (populaci) v jeho jistém stupni vývoje.²⁸

Musíme také ale vyjít z předpokladu, že pokud se naše chování vyvíjí, pak také dojde k takovému okamžiku, kdy nevznikne nová etapa v jeho rozvoji, ale nastane konec toho, co jsme zvyklí nazývat lidskostí; že od tohoto okamžiku se nebude moci uvažovat o člověku jako takovém, že právě v tomto okamžiku se vyčerpá repertoár jeho chování nazývaný lidstvím. Jestli to bude krok za hranice jeho biologické matrice nebo také zrušení existujícího etogramu kultury, nechť zatím zůstane otevřenou záležitostí. Pro žijící zvířata změna takového druhu nemá větší význam, samozřejmě mimo přizpůsobení.²⁹ V podstatě je to však záležitost názvosloví, s nímž zvířata mají pramálo společného. Pro člověka je to ale zásadní změna. Vypadá to tak, že jsme jen krok od vzniku takové situace, kdy v důsledku působení proti přírodě budeme radikálně nuceni změnit vzorec našeho chování. Proto je také tak důležité propojení ekologické činnosti s vědou vy-

²⁶ V závislosti na tom, zda tímto činitelem bude biologická nebo protokulturní vlastnost.

²⁷ Jedná se zde přibližně o 300 generací.

²⁸ Nebo možná evoluci, jelikož ta nevykazuje teleologičnost procesů v jejich globálním měřítku.

²⁹ Srov. E. Mayr a reprodukční definice druhu, in E. Mayr, *Populace, gatunki, ewolucja*, Varšava: PWN 1974, s. 494.

cházející z etologických (sociobiologických) výzkumů, protože podmínkou přežití by měla být organizace našeho života kolem tříčlenné relace „člověk-zvířata-prostředí“.

ECOLOGY AND CONTEMPORARY STREAMS IN BIOLOGY

The article examines from the position of the philosophy of culture the state of Polish ecological thinking. It reminds us that an interest in the philosophical problems of ecology emerged in Poland in the early 1990's. Polish thinking deals in this domain from various perspectives with a range of thematic units and the article divides them in this sense into various trends and streams. As far as the profile authors are concerned, H. Skolimowski, A. Papuzinski and W. Sztumski are mentioned. In conclusion, the necessity to change the organisation of our living and our behaviour in the relation man – animals – environment is emphasised.

Autor: Jacek Lejman – Dr., Institut filozofie, Uniwersytet Marie Curie-Skłodowskiej, Lublin.